

Pierre Bourdieu - o umění, výchově a společnosti: reflexe sociologické praxe Pierra Bourdieua v české sociologii

Ivanová, Kateřina

Veröffentlichungsversion / Published Version

Rezension / review

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Ivanová, K. (2010). Pierre Bourdieu - o umění, výchově a společnosti: reflexe sociologické praxe Pierra Bourdieua v české sociologii. [Review of the book *Pierre Bourdieu - o umění, výchově a společnosti: reflexe sociologické praxe*, by M. Dopita]. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 46(1), 168-172. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-134503>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

stupně opadne spolu s šířením ústavního liberalismu a demokracie po světě, podle politologa Michaela T. Klara (*Blood and Oil*. New York: Metropolitan Books, Henry Holt 2004) k tomu dojde jedině po snížení ropné závislosti USA. Tito autoři tedy kladou důraz na mezinárodní politiku Spojených států, pro doplnění celé diskuse příčin odporu k USA uveďme ještě tezi A. Etzioniho z práce *From Empire to Community* (New York: Palgrave Macmillan 2004), kde zdůrazňuje, že nezápadní společnosti kladou větší důraz na sociální řád, individuální závazky jedince vůči společenství a duchovno, tímto prizmatem se pak může americká společnost jevit jako vskutku anarchistická, lascivní, materialistická a hédonistická.

I přes nenaplněné ambice však kniha přináší obrovské množství užitečného empirického materiálu z mezinárodních výzkumů nevládní organizace Pew Research Center. Naznačuje, že antiamerikanismus je vysoce komplexní a dynamický fenomén, deskripce a interpretace jeho příčin ve specifických sociokulturních a mezinárodně-politických kontextech by tak možná byla plodnější cesta než ambiciózní snaha o vše-vysvětlující model „pro všechny případy“. Pew Center není nezávislým akademickým pracovištěm, o čemž svědčí nejen profesní zázemí obou autorů (bývalý ředitel Gallupovy organizace, novinář z *National Journal*), ale zejména osoba autorky předmluvy (M. Albrightová). Kniha je proto psána pro širší publikum, takže může být zklamáním i pro kvantitativně orientované metodology (v knize najdeme řadu tabulek, ale žádné třídění druhého stupně, testy statistické významnosti naměřených rozdílů, chybí popis užití vícerozměrných metod, diskutuje specifických metodologických problémů spojených s mezinárodními výzkumy atd.). Pew Center však poskytuje zdarma svá data z výzkumů, správnost užívaných analýz si tedy lze ověřit (www.pewglobal.org). Konečně, kniha je přínosná také proto, že se zabývá vážným a aktuálním sociálním fenoménem. Nejenže po druhé svě-

tové válce roste po celém světě role veřejného mínění v mezinárodní politice (zejména v demokratických zemích, ale také v autoritářských a populistických režimech), nedávno byl prokázán statistický vztah mezi veřejným míněním vůči dané zemi a pravděpodobností výskytu teroristického útoku (A. B. Krueger a J. Malečková ve článku „Attitudes and Action: Public Opinion and the Occurrence of International Terrorism.“ *Science* 2009, 325 (5947): 1534–1536).

Karel Černý

Miroslav Dopita: Pierre Bourdieu – o umění, výchově a společnosti. Reflexe sociologické praxe Pierra Bourdieua v české sociologii
Olomouc, Univerzita Palackého 2007, 184 s.

V loňském roce mne zaujala práce Miroslava Dopity, která vyšla již v roce 2007 v ediční řadě monografií Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci. Zárukou, že čtení díla nebude ztrátou času, byla vysoká odborná erudice posuzovatelů díla: Miloslava Petruska a Gerlindy Šmausové. Knihu jsem četla dlouho, což bylo částečně způsobeno i tím, co v závěru vysvětluje sám autor: „Po formální stránce je Bourdieuovi vytýkána forma jeho psaní, konstrukce vět. V jeho dílech najdeme dlouhá souvětí, ve kterých často musíme hledat podmět, abychom se dopátrali, k čemu se autor vlastně vyjadřuje.“ (s. 142) Příznává také, že se v textu nevyhnul „bourdieuovskému stylu práce“ (s. 142).

Základem díla byla dizertační práce M. Dopity, ve které byla jeho pozornost zaměřena na reflexi sociologie praxe Pierra Bourdieua v českém prostředí. V knižním textu si však autor (podle mého názoru) klade vyšší cíl. Jeho záměrem je nejen to, aby dosavadní dílčí české recepce teorií Pierra Bourdieua byly podrobeny systematické analýze a shrnutí v jedné práci,

ale usiluje také o přehledový materiál o díle tohoto významného francouzského sociologa 20. století. Pro naplnění svých cílů analyzoval autor literaturu v několika rovinách: primární rovinu je možno rozdělit do tří skupin. První tvoří díla Pierra Bourdieuho v původním francouzském znění a v anglických překladech (jen osm publikací z šestatřiceti je uváděno v českém jazyce). Druhou skupinou jsou všechny dostupné články českých autorů, které reflektují Bourdieuovy teorie, ať už jako hlavní cíl publikovaného textu, nebo jako podpůrnou základnu pro vysvětlení vlastních teoretických či výzkumných cílů. Za třetí skupinu primární literatury považují reflexi autorů zahraničních textů na Bourdieuovo dílo, i když, jak zdůrazňuje sám autor, není jejich výběr systematický. Za sekundární literaturu považují všechna díla, kterými autor vysvětluje, komparuje či dokládá Bourdieuovy teorie, aniž by se ony samy o jeho díle zmiňovaly (např. Marxovy *Vybrané spisy*, nebo Giddensova *Sociologie*).

Struktura práce jako celku i jednotlivých kapitol byla autorem vhodně vytvářena podle časové souslednosti odborného zájmu P. Bourdieua, což se krylo i s reflexí jeho díla v české sociologické literatuře. Je proto možné se po úvodních slovech vypravit s P. Bourdieuem a M. Dopitou na cestu za poznáním, která začíná u konstrukce pole a percepce umění (kapitola II. „Bourdieu jako sociolog umění“), pokračuje přes vysvětlení legitimitnosti vládnoucí kultury pomocí reprodukce sociální struktury výchovou (kapitola III. „Bourdieu jako sociolog výchovy“), postupuje teoretickým objasněním vertikálních třídních zákonitostí společnosti (kapitola IV. „Bourdieu jako „sociální topograf““) a shrnuje celoživotní sociologickou práci pomocí ukázky přenosu a udržení sociálního prostoru určitými společenskými skupinami, založenou na různých typech kapitálů (kapitola V. „Bourdieu jako teoretik reprodukce společnosti“). Závěr odborného putování Bourdieuho myšlením je věnován jeho pojmání teorie

sociologického vědění (kapitola VI. „Bourdieu jako tvůrce epistemologie“), interpretaci „systémů pravidel řídících vytváření vědecky podložených sociologických tvrzení, včetně tvrzení samotných“ (s. 127).

Teorie v sociologii umění je Bourdieuem postavena na tvrzení, že „kultura je společensky nadřazeným celkem podléhajícím stejným determinantám jako společnost v celku“ (s. 11). První zmínky v české literatuře o zásadním postavení tvůrce umění ve struktuře intelektuálního pole (později je pojem Bourdieuem zobecněn na sociální pole) lze nalézt v díle Petra Pujmana v roce 1967 („O sociologii umělecké tvorby.“ *Orientalce* 1967, 1 (2): 61–65). Přeložil jej jako „pole, jež nelze zredukovat na prostý soubor na sobě nezávislých faktorů..., ale... jako množství sil, které tím, že existují, potírají se a slučují se, mu propůjčují jeho specifickou strukturu v daném časovém momentu“ (s. 12). Ukázány jsou Bourdieuovy teze o tom, že vztah autora k dílu je vždy zprostředkován vztahem k obecnému mínění o jeho díle a že autonomie tvůrčího úmyslu intelektuálů je přímo závislá na publiku. Díky Pujmanově stati se v českém prostředí poprvé seznamujeme i s pojmem „kapitál přijatých významů“, který se v pozdější Bourdieuově teorii objevuje jako zásadní pojem pod názvem „kulturní kapitál“. Vlivný koncept kulturního kapitálu, který významně objasňuje sociální kořeny kulturní diferenciaci a kulturních nerovností, rozvádí ve svém článku Ivan Gabal („Percepce umění jako element společenské reprodukce života.“ *Sociologický časopis* 1988, 24 (2): 161–181). Podle Gabala se Bourdieuova teorie zabývá procesy a mechanismy zajišťujícími stabilitu a kontinuitu (reprodukcí) především mocenských poměrů. Percepce umění je sledována jako centrální složka kulturního kapitálu, která je ve společnosti rozdělována a je chápána především jako legitimizační aktivita privilegovaných vrstev.

Ovlivnění sociologie výchovy Bourdieuovými teoriemi se začalo projevovat

v 60. letech minulého století, a sice po výzkumech, které Bourdieu realizoval společně s J. C. Passeronem. U nás jej poprvé reflektoval J. Alan v polovině sedmdesátých let (*Společnost, vzdělání, jedinec*. Praha: Svoboda 1974), posléze významně M. Rabušicová v devadesátých letech (*K sociologii výchovy, vzdělání a školy*. Brno: Masarykova univerzita 1991). Bourdieu v sociologii výchovy navazuje na svou teorii strukturované a strukturující struktury a prokazuje, že škola je primárním mechanismem stabilizujícím danou sociální strukturu a reprodukcí sociálního statusu. V rámci této teorie operuje především s pojmy „lingvistický kapitál“ a „afektivní distance“. Bourdieu slovy J. Alana uvádí, že „... hodnota, jakou má na ‚školním trhu‘ lingvistický kapitál, jímž disponuje jedinec, je funkcí distance mezi typem symbolického ovládnutí jazyka, který vyžaduje škola a typem praktického používání řeči“ (s. 40). Čím větší je tato distance, tím větší je i hodnota jedince v oblasti formálního vzdělávání. Tato distance se může jevit jako přirozená, neboť ji takto konstituují dispozice „strukturované strukturující struktury“ (habitus). P. Matějů a B. Řeháková svým šetřením v 90. letech potvrdili („Úloha mentálních schopností a sociálního původu ve formování vzdělanostních aspirací.“ *Sociologický časopis* 1992, 28 (5): 613–635), že sociální původ je určujícím momentem vzdělanostních drah. Při vnímání určujících sociálních struktur rozlišuje Bourdieu doxu a ortodoxii. Doxa je podle něj „vztah k univerzalitě, o které se nediskutuje...“ (s. 45). Podaří-li se identifikovat doxu, zviditelní se tím sociální struktura společnosti a její reprodukce prostřednictvím kulturního a symbolického kapitálu. Ortodoxie se vztahuje k univerzu diskurzu a odpovídá na otázku, které se v případě doxy nekladou. Hlavní myšlenkou teorie o výchově je nesprávně vnímaná přirozená nerovnost ve školní úspěšnosti, zpravidla vysvětlovaná individuálními vlohami jedince. Ve skutečnosti jsou kulturní produkty jedince od-

razem vertikální diferenciací společnosti. Školní soutěž potom není formální rovnost, ale „transformací privilegií v zásluhu, neboť dovoluje, aby sociální původ působil i nadále, i když v daleko skrytější formě“ (s. 53). Vzdělávací obsahy prosazují příslušníci dominantní třídy, kteří absorbovali její habitus, a vzdělávání se tak stává osvojenou formou vztahu nadvlády, ukazující tento vztah jako přirozený. Tento proces nazýval Bourdieu symbolickým násilím.

Bourdieuho, jako teoretika vertikální diferenciací, reflektuje ve svých dílech P. Matějů („Krise a perspektivy výzkumů sociální mobility.“ *Sociologický časopis* 1977, 13 (2): 211–222; „Demokratizace vzdělání a reprodukce vzdělanostní struktury.“ *Sociologický časopis* 1986, 22 (2): 131–152), který zdůrazňuje, že sociální nerovnosti „nepramení u ekonomicko-třídní povahy sociálního systému, ale z diferenciací postojů jedinců ke vzdělání, z rodinného prostředí nebo z různých hodnotových systémů společenských tříd“ a označuje Bourdieuovu teorii za „průzračnou tautologickou koncepci, z níž nakonec vyplývá, že jedinci se vlastně ze subjektivního stanoviska rozhodují tak, aby realizovali záměry sociálního systému“ (s. 77–78). J. Večerník ve svém článku ze 70. let („Sociální nerovnost v soudobé kapitalistické společnosti: příklad Francie.“ *Sociologický časopis* 1979, 15 (2): 199–213) na příkladě sociální nerovnosti soudobé Francie ukazuje, že podle Bourdieuho je rozhodujícím stabilizujícím mechanismem této nerovnosti kulturní systém a „změna společenského řádu není možná, protože neexistuje sociální síla, která by se mohla vymanit ze všeobecného reprodukčního cyklu“ (s. 79). M. Petrušek se na konci 80. let („Koncepce kulturního kapitálu v soudobé západní sociologii (intelektuálové, třídy a symbolická dominance).“ Pp. 207–238 in *Soudobá teoretická sociologie na západě*. Praha: Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV 1989) zase zabývá kulturním kapitálem a interpretuje jeho pojetí různými

autory. Dospívá k závěru, že citovaní autoři se shodli na „důsledném odlišení kulturního kapitálu od lidského kapitálu. Zatímco lidský kapitál je schopností udělat práci, kulturní kapitál je věděním o tom, jak se práce dělá“ (s. 81). Bourdieu v souvislosti s diferenciací společnosti se chce oprostít od pojmů běžně užívaných a zavádí pojmy jako „sociální prostor“ či „arbitrární moc“. Pozice v sociálním prostoru jsou potom stanoveny na základě principů diferenciací různých druhů moci nebo kapitálu. Na základě pozic je potom možné vytvořit pomyslné třídy „na papíře“. Tyto sociální třídy jsou definovány „strukturou vztahů mezi všemi relevantními vlastnostmi, které dávají specifickou hodnotu každé z nich...“. Proto Bourdieu neidentifikuje rozdělení společnosti přes profesi, ale přes životní styl.

Všechny analýzy, výzkumy a jejich interpretace vedou Bourdieua k základní teorii reprodukce společnosti. Za popularizaci těchto Bourdieuových myšlenek vděčíme I. Možnému. V propojení zkušenosti ze socialistické společnosti a Bourdieuova výzkumu Kabylů ukazuje I. Možný společnost (*Proč tak snadno...* Praha: Sociologické nakladatelství 1991), kde peníze hrají nepatrnou roli, stát nemá silnou kontrolu, sociální pozice je založena na rozsahu sociálních sítí, na klientele a jejich ritualizované prestiži (podle Bourdieua na sociálním a symbolickém kapitálu) a v případě sporu má pravdu ten, kdo zaujímá významnější pozici. C. Szaló a T. Katrňák pak analyzují Bourdieuovy reprodukční strategie a formy nadvlády v reprodukci sociálního světa („Obrat k praxi a hledisku aktérů: Bourdieuovy reprodukční strategie a formy nadvlády.“ *Sociální studia*. Sociologie jako umění Možného – speciální číslo 2002, (8): 93–100) přes obrat k praktickým zkušenostem aktérů, kterým Bourdieu uniká objektivizující logice strukturalismu. Bourdieu nepojímá aktéry jako podřízené, ale ani svobodné subjekty. Podle něj jsou sice aktéři „limitováni situačními podmínkami a svými dispozicemi, přesto mají určitý manév-

rovací prostor“ (s. 116). Spojení kapitálů a habitů strukturuje jednání člověka, přitom je také strukturováno z různých polí sociálního prostoru.

Na této dvojakosti staví Bourdieu i tvůrčí princip sociologického vědění. Podle něj je si nutné v sociologickém diskurzu stále znovu uvědomovat, že „mezi systémem objektivních pravidelností a systémem přímo pozorovatelných jednání vždy zasahuje zprostředkovatel... habitus, geometrické centrum determinizmů a individuální determinace ... objektivní budoucnosti i subjektivních plánů“ (s. 132).

Zásadní záměr M. Dopity ukázat, jak a kým byla v české odborné literatuře čtena Bourdieuova díla, jakou selekcí procházela a do jakého kontextu byla zasazována, byl v díle naplněn. Přehledné je časové i tematické uspořádání, srozumitelně je podán způsob, jak čeští autoři s Bourdieuovými tezemi nakládali. Důsledné dodržování české percepce Bourdieuova díla dokazuje i chybějící rozbor Bourdieuovy knihy *Nadvláda mužů*, která vyšla v češtině v roce 2000 (Praha: Karolinum). Dílo, jež se zabývá sociální konstrukcí těl a genderovými rozdíly, v knize nenajdeme, neboť do doby jejího vzniku nebylo v české sociologické praxi textově reflektováno. Autor knihu cituje pouze jednou, a to ve spojení se symbolickým násilím v kapitole III. „Bourdieu jako sociolog výchovy“ (s. 60).

Druhým záměrem knihy bylo podat přehledovou stať o díle P. Bourdieua. Soudím tak podle kapitoly VI. „Bourdieu jako tvůrce epistemologie“, neboť Bourdieuův epistemologický přístup jako celek taktéž nebyl reflektován v české sociologické literatuře, a ani v kapitole žádný český autor není uveden. Pokud chceme nalézt na díle „chybičku“, je možno na základě těchto indicií soudit, že pokud byla záměrem monografie jen česká percepce Bourdieuova díla, potom kapitola VI. přebývá, pokud byl záměr autora rozšířen o ambici vytvořit také přehledovou stať Bourdieuova díla, potom analýza genderových vztahů chybí.

To ovšem nic nemění na faktu, že obsahové i časové souvislosti analyzovaných textů v díle M. Dopity umožňují pochopení „Bourdieuho“ nejen v určitých oblastech a jednotlivostech, ale také v jeho celkovém myšlenkovém rámci. Dopitova analýza literatury druhé skupiny je fundovaná a uvádí „psané“ na pravou „Bourdieuovu“ míru. Z díla je znát, že autor na základě poznání celého Bourdieuova díla komentuje možnosti, které mohly ovlivňovat myšlení Bourdieuho i ostatních autorů analyzovaných děl, čímž do knihy nesporně vnáší vlastního ducha.

Kateřina Ivanová

Glennys Howarth: *Death and Dying. A Sociological Introduction*
Cambridge, Polity Press 2007, 301 s.

Téma smrti a umírání sociologie dlouho opomíjela. Zatímco spřízněné vědecké disciplíny, jako je sociální antropologie či etnografie, smrt a rituály prováděné v souvislosti s ní prakticky od počátku chápaly jako jednu z ústředních studovaných oblastí, sociologie se jí až do šedesátých let minulého století spíše vyhýbala. Současný přední britský sociolog smrti Tony Walter (v průběhu knihy mnohokrát citovaný) to s nadsázkou komentoval postřehem, že sociologie byla vědou o nesmrtelných lidech a nesmrtelných společnostech. Byly to především nevhodné podmínky umírání v nemocnicích, které podnítily britské a americké sociology studovat lidskou smrtelnost.

V uplynulém půl století tak sice bylo napsáno množství sociologických knih a studií zabývajících se smrtí, systematické zkoumání této oblasti a ambice na založení tzv. sociologie smrti se však začaly v anglosaském světě projevovat teprve v devadesátých letech 20. století. Glennys Howarth přitom patří mezi vůdčí osobnosti tohoto oboru, k jehož ustavení ve Velké Británii významně napomohla zřízením výzkum-

ného centra zaměřeného na smrt a společnost (*The Centre for Death and Society*) na University of Bath v rámci oddělení sociálních a politických věd. Ve své poslední knize *Death and Dying* se Howarth snaží zobecnit a shrnout základní poznatky sociologie smrti a představit klíčové oblasti jejího zájmu. Jedná se v podstatě o učebnici sociologie smrti, jednoznačně uceleněji zpracovanou než dřívější publikace editovaná Davidem Clarkem (*The Sociology of Death: Theory, Culture, Practice*. Oxford: Blackwell 1993).

Struktura knihy odpovídá tomu, jak je obor pojímán na zmíněné univerzitě, a členění oblast zájmu na tři základní oblasti podle časové posloupnosti. Nejobecnější první část je věnována postojům ke smrti a sociodemografickým charakteristikám smrti, druhá část pojednává o sociálních strukturách a individuálních zkušenostech s umíráním a třetí část je zaměřena na posmrtné rituály a víry v pokračování života po smrti. Každou část tvoří čtyři až pět kapitol, které lze číst i nezávisle na sobě. Jednotlivým prvkem je snaha popsat a rozebrat způsoby, jejichž prostřednictvím se západní společnosti vyrovnávají se smrtí.

První část knihy je věnována několika tématům vystihujícím postoje ke smrti v historických i současných společnostech (s. 13–112). Nejprve jsou zmíněny teorie o rozdílných povahách smrti, respektive o jejích rozličných sociálních významech ve společnostech předmoderních, moderních a postmoderních. Přitom je relativizován nosný koncept tabuizace či popírání smrti v moderních společnostech. Pak následuje popis sociodemografických faktorů mortality v celosvětovém i historickém srovnání (kap. 2). Omezený rozsah naneštěstí způsobil, že kapitola působí poněkud zkratkovitě: Howarth „plynule“ přechází například od vysoké úmrtnosti matek k úmrtnosti ve stáří (s. 52) nebo od AIDS k sebevraždě (s. 59–60). Čtenář přitom sice je na závěr každé podkapitoly upozorněn na změnu tématu, tyto přechody však